

УДК 343.985:343

Анатолій Поляруш,здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

МОЖЛИВОСТІ ДЕЯКИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ, ЩО ПРИЗНАЧАЮТЬСЯ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

У статті запропоновано класифікувати судові експертизи, що призначаються у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів, за певними критеріями. Розглянуто можливості таких судових експертиз, як судово-економічна, криміналістичні (трасологічна, технічна експертиза документів), матеріалів, речовин і виробів (експертиза рідин, що містять спирт, експертиза нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, дослідження речовин хімічних виробництва та спеціальних хімічних речовин), товарознавча тощо.

Ключові слова: судова експертиза, підакцизні товари, алкогольні напої, паливно-мастильні матеріали, тютюнові вироби, спирт, автомобілі.

Постановка проблеми. Використання спеціальних знань у вигляді результатів судових експертиз під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів, відіграє вирішальну роль, оскільки висновки експертів слугують доказами у кримінальних провадженнях. Це пов'язано з тим, що сама собою виявлена інформація мало що означає для розслідування, а от її вивчення та дослідження особою, яка володіє спеціальними знаннями з конкретної галузі, уможлиблює виявити та зафіксувати у висновку експерта факти невідповідності державним стандартам, різні порушення законодавства тощо. У процесі розслідування незаконного обігу підакцизних товарів виникає необхідність у призначенні та проведенні низки судових експертиз залежно від виду підакцизних товарів. Дійсно, законодавець сьогодні дає чіткий перелік таких товарів, відповідно до якого й обирають конкретний вид судової експертизи. Однак не всі слідчі ознайомлені з видами судових експертиз та їх можливостями, і це пов'язано з їх великою кількістю. Тому виникає необхідність у науковому вивченні питання видів судових експертиз, які призначаються під час розслідування розглядуваних злочинів.

Учені-криміналісти постійно вивчають проблему використання спеціальних знань у вигляді результатів судових експертиз під час розслідування різних видів злочинів. Зокрема, варто виділити таких науковців, як Т.В. Авер'янова, Ю.П. Аленін, Р.С. Белкін, В.І. Гончаренко, О.О. Ейсман, О.М. Зінін, Е.П. Іщенко, Н.І. Клименко, О.В. Леві, В.К. Лисиченко, М.В. Салтєвський, М.Г. Щербаківський та багато інших. Однак нині не існує розвідок, у яких розглядалися б можливості судових експертиз, що призначаються під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів.

Метою статті є виклад можливостей судових експертиз, що призначаються у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом деяких підакцизних товарів.

Виклад основного матеріалу. Обрання конкретного виду судових експертиз залежить від об'єкта, який варто дослідити, та мети, яку ставить перед собою слідчий (встановити криміналістично значущу інформацію за результатами дослідження об'єктів). Так, у цих провадженнях залежно від об'єктів дослідження призначають такі види судових експертиз: судово-економічні, матеріалів, речовин та виробів, товарознавчі, криміналістичні та ін.

Звичайно, потреба у призначенні будь-якої судової експертизи виникає залежно від об'єктів, які потрібно дослідити. Щодо виявлених слідів та об'єктів, стосовно яких призначають відповідні види судових експертиз, особливе значення мають самі підакцизні товари. Так, відповідно до п. 215.1 ст. 215 Податкового кодексу України [1, с. 112] до підакцизних товарів належать: 1) спирт етиловий та інші спиртові дистилати, алкогольні напої, пиво; 2) тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну; 3) пальне; 4) автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів; 5) електрична енергія.

Пропонуємо класифікувати судові експертизи, що призначаються у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів, за такими критеріями:

1. Залежно від класу: криміналістичні (технічна експертиза документів, трасологічна, почеркознавча), матеріалів, речовин та виробів (полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; спиртвмісних сумішей; речовин

хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин тощо), економічні (бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій), товарознавчі (машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча), інженерно-технічні: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна) та електротехнічна.

2. Залежно від спрямованості (мети, яку ставить перед собою слідчий): спрямовані на з'ясування діяльності підприємства, що виготовляє, збуває підакцизні товари (наприклад, судово-бухгалтерська, матеріалів і речовин); спрямовані на дослідження ознак та властивостей вилучених об'єктів, предметів, підакцизних товарів тощо (наприклад, судово-почеркознавча, трасологічна, автотоварознавча, нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, інженерно-технічна, електротехнічна тощо); спрямовані на ідентифікацію особи, яка залишила сліди (дактилоскопічна, почеркознавча тощо).

3. Залежно від виду підакцизного товару: для дослідження спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива; для дослідження тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну; для дослідження пального; для дослідження автомобілів легкових, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10 осіб і більше, транспортних засобів для перевезення вантажів; для дослідження електроенергії.

4. Залежно від галузі, знання якої необхідні для вирішення конкретних завдань у процесі розслідування таких злочинів: економіки, бухгалтерського обліку та фінансової звітності, підприємницької діяльності, автотранспорту, криміналістики (трасологія, дактилоскопія, документознавство і т. д.), паливної, газової та енергетичної промисловості тощо.

5. Залежно від слідової картини: дослідження речей, предметів, документів (підакцизних товарів, обладнання, яким здійснювалося незаконне виготовлення таких товарів, документів, де відображено фінансово-господарські операції, тощо), дослідження речовин (вміст спирту, склад нафтопродукту), дослідження слідів злочинців (рук, підшви взуття, мікрооб'єктів) та допоміжних засобів (наприклад, транспортних засобів для перевезення виробленої продукції).

Так, розглянемо можливості деяких із наведених вище видів судових експертиз, які призначаються у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів.

Особливого значення набуває судово-економічна експертиза, оскільки злочини розглядуваної категорії потребують використання спеціальних знань у галузі економіки: бухгалтерського обліку, оподаткування, фінансів, контролю, аналізу господарської діяльності.

Судово-економічна експертиза проводиться шляхом дослідження організації на основі фінансово-господарської документації, здійснюваного з використанням спеціальних знань

у галузі економічної науки для виявлення фактичних даних про вчинення господарських операцій, їх фінансові результати, фінансово-економічне положення суб'єкта господарювання [2, с. 283]. Судово-економічна експертиза поділяється на певні напрями, два з яких використовуються у процесі розслідування розглядуваних злочинів: бухгалтерська експертиза та фінансово-економічна експертиза.

Так, до завдань фінансово-економічної експертизи відноситься встановлення документальної обгрунтованості аналізу: 1) показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо); 2) структури майна та джерел його придбання; 3) стану та інтенсивності використання оборотних активів і джерел їх формування; 4) джерел власних коштів і фінансових результатів діяльності; 5) загальногосподарських і спеціальних фондів; 6) реальності розрахунків із дебіторами і кредиторами; 7) витрат, цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості тощо [3, с. 232].

До предмета судово-бухгалтерської експертизи належить дослідження закономірностей утворення і відображення інформації у бухгалтерському та податковому обліку за господарськими операціями у кримінальних справах, що перебувають у провадженні досудового розслідування чи суду [4, с. 49].

Серед криміналістичних видів судових експертиз, що призначаються у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів, часто признається технічна експертиза документів для встановлення: 1) способу виготовлення марок; 2) способу внесення у них змін; 3) типу, системи, марки, моделі та інших кваліфікаційних категорій друкарської техніки, а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків [5, с. 40]; 4) дослідження матеріалу марки (паперу, барвника, які використовувалися для підроблення марок акцизного податку) [6, с. 375].

Також у розслідуванні розглядуваних злочинів може виникнути необхідність в експертному дослідженні вилученої документації підприємства, що здійснювало незаконне виготовлення підакцизних товарів. Однак не на предмет відповідності чи законності бухгалтерської документації, що входить у завдання судово-економічної експертизи, а на предмет встановлення факту та способу внесення змін до його змісту, а також питання ідентифікації печаток, штампів, факсиміле за їх відбитками, встановлення давності виконання документа чи його штрихів тощо.

Трасологічна експертиза також широко застосовується у розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом підакцизних товарів, оскільки їх скоєння передбачає залишення низки слідів як самими злочинцями (сліди рук, ніг, взуття, транспортних засобів тощо), так і внаслідок підробки, виробництва підакцизних товарів.

Особливо важливим є призначення трасологічної експертизи для встановлення способу закручування кришок на пляшках для алкогольних напоїв або ж у разі вилучення пристрою

(станка), за допомогою якого, на думку слідчого, закривали незаконно вироблену продукцію. Саме для ідентифікації такого пристрою треба призначити трасологічну експертизу.

У розслідуванні розглядуваної категорії злочинів особливого значення набувають вирішення питань щодо рельєфних (маркувальних) знаків. Трасологічні методики дозволяють встановлювати номер виробу, факт та спосіб змінення зображень, видалені рельєфні маркувальні позначення на різноманітних об'єктах (деталях авто- і мототранспорту та ін.) [6, с. 359–360].

Транспортний засіб загалом є об'єктом трасологічної експертизи тоді, коли необхідно вирішити питання про зміну (чи відсутність такої) ідентифікаційних номерів (кузова, двигуна), встановлення року випуску, заміну носіїв даних про автомобіль (номерної і кодової табличок тощо). Для вирішення питання про зміну номера кузова шляхом заміни панелі з номерною площиною призначаються експертиза матеріалів, речовин і виробів (дослідження лакофарбового покриття) та трасологічна експертиза. Питання про заміну вузлів і агрегатів та про переобладнання транспортного засобу вирішується комплексною трасологічною й автотоварознавчою експертизою [3, с. 117].

Для дослідження вилучених підакцизних товарів велике значення має експертиза матеріалів, речовин і виробів. У її межах проводяться такі види досліджень: речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин, металів і сплавів, спиртовмісних сумішей, нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів тощо.

Для дослідження спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива можливо призначити експертизу рідин, що містять спирт (дослідження спиртових сумішей). Ця експертиза досліджує такі види спиртовмісних рідин: спирт етиловий ректифікований, спирт етиловий сирець, горілки і горілки особливі, лікєро-горілки напої, вина тихі (виноградні та плодово-ягідні), ігристі виноградні вина, водно-спиртові розчини, невідомі спиртовмісні суміші, коньяки, самогони.

Для експертного дослідження пального призначаються такі експертизи: експертиза матеріалів, речовин та виробів, зокрема експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин. Для проведення згаданих експертиз використовуються спеціальні знання з таких галузей, як нафтохімія, технологія нафтопереробки тощо.

У рамках дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин переважно проводяться експертизи речовин подразнювальної дії (зі складу спецзасобів – газових балонів).

Відповідно до п. 23.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень основними завданнями, спільними для всіх підвидів експертиз матеріалів, речовин та виробів, є: 1) виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (час-

тинок фарби, слідів пально-мастильних матеріалів, слідів металізації, мікрОВОЛОКОН тощо); 2) визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують у науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо); 3) встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин; 4) встановлення походження матеріалів і речовин із певного джерела [7].

Однак існує певна проблема із завданнями, які стоять перед розслідуванням, та завданнями, які може вирішити вказаний вид експертизи. Наприклад, одним із завдань експертизи матеріалів та речовин є встановлення природи речовин, які залишили слід, тобто віднесення їх до певного роду (виду) матеріалів та речовин [3, с. 293]. Але віднесення вилученого пального до певного роду (виду) для розслідування розглядуваної категорії злочинів недостатньо. Це пояснюється тим, що завдяки додаванню відповідних хімічних речовин у пальне штучно зростає октанове число, на основі якого експерт і робить висновок про віднесення його до роду (виду). Виходить, що пальне – неякісне, а підприємство подає його у документах як якісне і визначає суму податку меншу, ніж та, яку він реально отримує внаслідок штучного збільшення якості раніше придбаного дешевого пального. Тому, щоб довести факт штучного підвищення якості пального, треба розкласти його на хімічні елементи, встановити його склад. Наприклад, якщо кількість сірки у пальному перевищує норму в декілька разів, то воно не є якісним і не може продаватися громадянам. Відтак для досягнення необхідної для розслідування мети слідчі звертаються до інших підприємств, що роблять експертизи пального (наприклад, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, лабораторія «Універсалнафтохім», Державний науково-дослідний інститут нафтопереробної та нафтохімічної промисловості «МАСМА» тощо).

У процесі розслідування незаконного обігу такої підакцизної продукції, як автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів, можуть призначитися такі види судових експертиз: товарознавча, експертиза транспортних засобів і утворених ними слідів, екологічна (викиди такого автомобіля) тощо.

Так, товарознавча експертиза – це дослідження товарів для визначення їх якості, а також відповідності чинним стандартам. Вона вирішує питання про складові частини або компоненти сировини і готової продукції, її масу, об'єм, розміри, якість, асортимент і ґатунок, відповідність вимогам стандартів тощо [3, с. 289].

Одним із видів товарознавчих експертиз є автотоварознавча експертиза колісного транспортного засобу (далі – КТЗ), яка може призначатися у разі, якщо під час розслідування треба визначити: ринкову вартість КТЗ, його складників (КТЗ, що ввозиться на митну територію

Україні); розмір матеріальних збитків, заподіяних власнику або володільцю КТЗ; вартість складників КТЗ унаслідок його пошкодження; вартість окремого КТЗ у складі основних засобів юридичних осіб, а також в інших випадках у разі визначення вартості окремого КТЗ для встановлення розміру обов'язкових платежів до бюджету тощо [8].

Висновки

Отже, у процесі розслідування злочинів розглядуваної категорії виникає необхідність у призначенні різних видів судових експертиз. Можливості кожного з таких видів досить широкі, однак трапляються деякі обмеження, які значно гальмують процес розслідування. У такому разі на допомогу приходять приватні установи, які вирішують значно ширший спектр питань в окремій галузі знань і тим самим сприяють процесу розслідування. Тому сьогодні Експертній службі Міністерства внутрішніх справ України варто розширити можливості деяких видів судових експертиз відповідно до потреб практики. Також треба додати, що для ефективного проведення усіх наведених у статті судових експертиз потрібно експерту відповідної галузі знань надсилати певні матеріали (об'єкти), які він буде досліджувати, правильно і грамотно формулювати йому питання та провести низку інших заходів організаційного характеру, які будуть нами розглянуті у наступних наукових статтях.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI (зі змінами та доповненнями станом на 20 листопада 2016 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

В статье предложено классифицировать судебные экспертизы, которые назначаются в расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом подакцизных товаров, по определенным критериям. Рассмотрены возможности таких видов судебных экспертиз, как судебно-экономическая, некоторые криминалистические, материалов, веществ и изделий, товароведческая и др.

Ключевые слова: судебная экспертиза, подакцизные товары, спиртные напитки, горюче-смазочные материалы, табачные изделия, спирт, автомобили.

The article proposes to classify forensic examinations, which are appointed in the investigation of crimes related to illegal trafficking in excisable goods under certain criteria. The possibility of some types of forensic examinations, namely: forensic, economic, some forensic, materials, substances and products, commodity and others.

Key words: judicial examination, excisable goods, alcoholic beverages, fuel and lubricants, tobacco products, alcohol, cars.

2. Судебно-экспертная деятельность: правовое, теоретическое и организационное обеспечение : [учеб. для аспирант. по спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность»] / под ред. Е.Р. Россинской, Е.И. Галяшиной. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2017. – 400 с.

3. Экспертизы в судебной практике / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.

4. Гуцаленко Л.В. Судово-бухгалтерська експертиза : [навчальний посібник] / Л.В. Гуцаленко, Л.Г. Михальчишина, В.М. Сидорчук, І.К. Пентюк. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.

5. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у ред. від 29 грудня 2006 р. № 1265) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 7 : Судові експертизи в Україні. – С. 39–82.

6. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. – 3-е изд. доп. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2011. – 736 с.

7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page?text=%ED%E0%F4%F2%EE%EF%F0%EE%E4%F3%EA%F2%B3%E2>.

8. Про затвердження Методики товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів : Наказ Міністерства юстиції України від 24 листопада 2003 р. № 142/5/2092 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03>.

